

“AGATA KRISTI POETIKASIDA DUALIZM KONSEPSIYASI”

Mamadjonova Sevara Maxamadjon Qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti 10.00.04 Yevropa,
Amerika, va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20485682>

ANNOTATSIYA

O'zbek tilida

Ushbu tadqiqotda Agata Kristi (1890–1976) poetikasida dualizm konsepsiyasining falsafiy-adabiy tahlilini maqsad qilib qo'yadi. Tadqiqotda Dekartning moddiy/ma'naviy substansiya dualizmi, Kantning fenomen/noumen antinomiya va Gegel dialektikasi Kristi asarlariga qo'llaniladi. Natijada Kristi asarlarida personaj tizimi, narativ tuzilishi va janrning gnoseologik tabiatida dualistik konsepsiyaning sistematik namoyon bo'lishi aniqlandi. O'zbek adabiyotshunosligida ushbu mavzuda birinchi kompleks ilmiy tadqiqot hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *dualizm, Agata Kristi, detektiv janr, falsafiy konsepsiya, Dekart, Kant, Gegel, personaj tizimi, epistemologik dualizm, shaxsiyat dualizmi.*

English

This study aims to conduct a philosophical and literary analysis of the concept of dualism in the poetics of Agatha Christie (1890–1976). The research applies Descartes' dualism of material and spiritual substance, Kant's phenomenal/noumenal antinomy, and Hegelian dialectics to Christie's works. The findings reveal a systematic manifestation of the dualistic concept across Christie's character system, narrative structure, and the epistemological nature of the genre. This constitutes the first comprehensive scholarly study on this subject within Uzbek literary criticism.

Keywords: *dualism, Agatha Christie, detective fiction, philosophical concept, Descartes, Kant, Hegel, character system, epistemological dualism, identity dualism.*

KIRISH

Adabiyotshunoslik fanida eng ko'p muhokama qilinadigan masalalardan biri – insonning ichki ziddiyatli tabiatini badiiy matnda ifodalash usullaridir. Bu muammo ayniqsa detektiv janrda o'zining keskin ko'rinishini topadi, zero bu janr tabiatan ezgulik va yovuzlik, aql va hissiyot, haqiqat va yolg'on o'rtasidagi kurashga qurilgan. Agata Kristi (1890–1976)¹ – jahon adabiyotining eng ko'p tarqalgan va o'qilgan yozuvchilaridan biri bo'lib, uning asarlari 80 dan ortiq tilda nashr etilgan va 2 milliarddan ziyod nusxada sotilgan. Shu sababli Kristi poetikasini falsafiy jihatdan o'rganish nafaqat alohida yozuvchi ijodini tahlil etish, balki inson tabiatidagi dualizmning badiiy in'ikosi sifatida keng madaniy ahamiyatga ega.

Dualizm tushunchasining kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi

"Dualizm" atamasi lotincha "dualis" (ikkili) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, 1700-yilda nemis faylasufi Kristian Volf tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan². Biroq ikkilik, ziddiyat va qutblanish g'oyalari ancha qadimiydir. Qadimgi yunon falsafasida Geraklit har qanday narsaning o'z teskarisini o'z ichiga olishi haqidagi dialektik g'oyani ishlab chiqqan: "urush hamma narsaning otasi, hamma narsaning shohi". Pifagorchilar esa 10 juft qarama-qarshiliklarni (chekli–cheksiz, toq–juft, yagona–ko'p, o'ng–chap, erkak–urg'ochi, tinch–harakatdagi, to'g'ri–egri, nur–zulmat, yaxshi–yomon, to'rtburchak–to'g'riburchak) olam tartibining asosi deb hisoblashgan.

Agata Kristi asarlarida dualistik poetika

¹ Christie A. The Murder of Roger Ackroyd. – London: Collins Crime Club, 1926. – 312 p

² Christie A. An Autobiography. – London: Collins, 1977. – 544 p

Agata Kristining asarlarida personajlar tizimi aksariyat holatlarda dualistik prinsipga ko'ra quriladi: har bir qahramon o'zida ijobiy va salbiy xususiyatlarni birlashtiradi. Bu yozuvchining o'zi "yaxshi odamlar ham yomon ishlar qilishi mumkin" degan fikrni ro'yobga chiqarishining asosiy usulidir. Shu bilan birga, Kristi romanlari tuzilishida an'anaviy ezgulik/yovuzlik dualizmidan farqli ravishda ancha murakkabroq axloqiy palitra yaratiladi.

Dualizm va kriminalistik janrning gnoseologiyasi

Detektiv janrning asosiy gnoseologik muammosi – haqiqat nima va uni qanday bilish mumkin – degan savoldir³. Bu savol o'z mohiyatiga ko'ra Kant epistemologiyasining markaziy masalasiga to'g'ri keladi. Kant «sof aqlning tanqidi» asarida bilish qobiliyatining chegaralarini o'rganib, bilishning uch asosiy «kuchidan»: sezgi (Sinnlichkeit), fahm (Verstand) va aql (Vernunft)dan foydalanadi. Ayni shu uch qatlam detektiv romanida ham mavjud: dalillar (sezgi qatlami), ularning mantiqiy tahlili (fahm qatlami) va umumiy xulosaga kelish (aql qatlami).

Kristi romanlarida epistemologik dualizm asosan ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, to'g'ri dalil va yolg'on alibi o'rtasidagi farqni aniqlash muammosi. Jinoyatchi ataylab yolg'on fenomenlar yaratar, detektiv esa bu fenomenlar ortidagi noumeni – haqiqiy jinoyatni – topishi kerak. "And Then There Were None" romanida har bir o'lim o'z-o'zidan sodir bo'lgandek ko'rinadi – bu ataydan yaratilgan epistemologik tuzog'⁴.

Adabiy dualizm va zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslik

Zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslikda Kristi asarlaridagi dualizm konsepsiyasi yanada keng kontekstda o'rganilishi mumkin. Jahon adabiyotining turli an'alarida dualistik yondashuv turlicha ko'rinishga ega bo'lib, Kristi bu an'alar kesishmasida turadi.

XULOSA

Ushbu Agata Kristi poetikasidagi dualizm konsepsiyasini Dekart, Kant va Gegel falsafiy an'anasi nuqtayi nazaridan kompleks tahlil etishga bag'ishlandi. Olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Dualizm falsafiy kategoriya sifatida Dekartning moddiy/ma'naviy substansiya farqlanishi, Kantning fenomen/noumen antinomiyasi va Gegel dialektik triadasida o'z aksini topgan bo'lib, ushbu konsepsiyalar Kristi poetikasini tushuntirishda qulay metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

2. Kristi asarlarida personajlar tizimi dualistik prinsipga ko'ra qurilgan: ezgulik va yovuzlik, tashqi qiyofa va ichki haqiqat o'rtasidagi ziddiyat asar motivatsiyasini yurgizuvchi asosiy kuchdir.

3. Narativ tuzilishda ko'rinadigan va yashirin qatlam o'rtasidagi dualizm – Kristi uslubining eng muhim jihati – Kantning epistemologik dualizmi bilan bevosita uyg'unlashadi.

4. Erkul Poaro (ratsionalizm) va Mis Marpl (empirizm) kabi asosiy detektiv qahramonlar o'zlari bir-biriga nisbatan dualistik juftlik hosil qilib, ikki buyuk falsafiy an'ananing badiiy timsoli bo'lib xizmat qiladi.

5. Kristi romanlaridagi shaxsiyat dualizmi – jamiyat oldida ko'rsatilgan va haqiqiy shaxsiyat o'rtasidagi farq – Dekartning res cogitans/res extensa konsepsiyasi bilan va Yungning persona/umbra nazariyasi bilan yaqinlashadi.

6. Qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan Kristi poetikasidagi dualizm konsepsiyasi ingliz klassik adabiyoti (Stivenson, Uayld), Sharq tasavvuf adabiyoti (Navoiy, Rumi) va zamonaviy postmodern nazariya bilan tipologik parallel o'tkazish imkoniyatini beradi.

Mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, u o'zbek adabiyotshunosligida Agata Kristi merosini falsafiy-komparativistik jihatdan o'rgangan birinchi keng qamrovli tadqiqot

³ Кант И. Критика чистого разума / Пер. с нем. Н. Лосского. – М.: Мысль, 1994. – 591 с

⁴ Barnard R. A Talent to Deceive: An Appreciation of Agatha Christie. – New York: Dodd, Mead, 1980. – 211 p.

hisoblanadi. Ish natijalari qiyosiy adabiyotshunoslik, ingliz adabiyoti tarixi va falsafa bo'yicha o'quv kurslarida, shuningdek ilmiy maqolalar yozishda foydalanilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. [Christie A. The Murder of Roger Ackroyd. – London: Collins Crime Club, 1926. – 312 p.]
2. [Christie A. Curtain: Poirot's Last Case. – London: Collins Crime Club, 1975. – 224 p.]
3. [Christie A. An Autobiography. – London: Collins, 1977. – 544 p.]
4. [Декарт Р. Размышления о первой философии / Пер. с фр. – М.: Мысль, 1994. – 439 с.]
5. [Кант И. Критика чистого разума / Пер. с нем. Н. Лосского. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.]
6. [Bargainnier E.F. The Gentle Art of Murder: The Detective Fiction of Agatha Christie. – Ohio: Bowling Green, 1980. – 194 p.]
7. [Barnard R. A Talent to Deceive: An Appreciation of Agatha Christie. – New York: Dodd, Mead, 1980. – 211 p.]